

УДК 398.23:176: 316.6

Оксана Кожем'якіна

**ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ СМИСЛОВИХ КОМУНІКАЦІЙ
СМІХУ***1 квітня називають Днем дурня, а не дурепи.**Жінкою не народжуються, Жінкою стають.**Свобода також має стать – чоловічу і жіночу.*

В статті розглянуто смислові особливості сміхових комунікацій в контексті проблем гендерного порозуміння, звертаючи увагу на представлені в народній сміховій культурі соціокультурні детермінанти поведінкових та функціонально-рольових відмінностей з урахуванням динаміки змін сучасного постіндустріального суспільства. На основі аналізу смислового навантаження анекдотів як масового жанру народної сміхової культури виокремлено статеві антитези та гендерно-означені культурно-символічні ряди типізації соціальних ролей, норм поведінки, способів мислення, ціннісних пріоритетів, гендерних маркерів тощо.

Ключові слова: *гендер, народна сміхова культура, гендерна ідентичність, комічне, смислова комунікація.*

Становлення нової постмодерної (постіндустріальної, інформаційної) доби супроводжується суттєвими змінами відносно гендерної проблематики, висвітлюючи в кризових контекстах питання руйнування давніх, традиційних стереотипів, появу нової системи цінностей та функціонально-рольових відносин, кризи традиційних ідентичностей, що спричинює також трансформації способів соціальних взаємодій та означування смислів, що мають вікову тяглість. Згідно Е. Гідденсу, в сучасному «нестримному» світі глобалізація на глибинному рівні реструктурує способи нашого існування в світі – від повсякденного життя (сім'ї, шлюбу, роботи тощо) до подій світового масштабу (глобальні ринки, міжнародна політика, технологічні досягнення, соціокультурні зрушення), в цілому сприяючи появі напруги та стресів, що руйнує традиційні способи життя та культури значної частини регіонів світу[2, с. 8–9]. Поступовій раціоналізації та прагматизації піддається життєвий світ, який, поєднуючи в собі сферу природного, соціального та духовного, також кардинально змінюється, актуалізуючи мотиви порозуміння, різноманітних криз, модифікацій способів конституювання життєвого світу.

Сміхова комунікація як специфічний спосіб організації інформаційної взаємодії має власні особливості, виявляючи змістові ознаки комічного у різноманітних формах соціальних взаємин. Так званий бінарно-генетичний підхід до аналізу культури сміху передбачає умовну диференціацію біо-соціо-культурних особливостей сміхових комунікацій як жіночих та

чоловічих, звертаючи увагу на соціокультурні детермінанти відмінностей в поведінковому та функціонально-рольовому розподілі, зокрема, на деякі гендерні стереотипи та альтернативні статеві ролі, що знаходять втілення в комічному в ракурсі аналізу проблеми порозуміння в статевих взаємовідносинах. Особливим чином тут постають також питання гендерної сміхової культури, що має перспективи аналізу архетипів культури (в контексті української ментальності – матріархальної), тяжіння традиціоналізму, гендерної соціалізації, гендерної толерантності, подолання гендерних стереотипів, зокрема, гендерної ієрархії та дискримінації тощо.

Теоретичне обґрунтування концепції гендеру в сучасній науці відбулось завдяки напрацюванням Дж. Келлі, Дж. Скотт, М. Фокаулт, Е. Джейнуйей, Ю. Хірлман та ін., які визначили проблемне коло гендерних досліджень, здійснили періодизацію гендерної історії, розробили понятійно-категоріальний апарат та заклали теоретико-методологічні засади дослідження гендерної проблематики. Зокрема, Дж. Скотт пропонує гендерний підхід як дихотомічне мислення, що передбачає спроможність розглянути певну подію очима як жінки, так і чоловіка, виявляючи в різних ракурсах бачення схоже та відмінне [5, р. 1067].

Звернення до аналізу різноманітних аспектів гендеру в смислових комунікаціях та їх соціокультурних інтерпретацій знаходимо в працях О. Забужко, К. Карпенко, В. Суковатої, О. Ключко, О. Шерман та ін.. Серед дослідників соціокультурних засад сміхових комунікацій слід відзначити А. Бергсона, М. Мюлкея, Л. Карасьова, А. Дмитрієва, О. Козінцева, С. Аверінцева, Ю. Борєва, А. Сичова та ін., в працях яких відбувається звернення до аналізу соціальних функцій сміху, природи та джерел комічного, співвідношення смішного та серйозного тощо. Так, про використання гумору для серйозних цілей говорить М. Мюлкей (Mulkey), досліджуючи взаємозв'язок між гумором та серйозністю в динаміці особистих та групових взаємодій, в політичній сфері, зокрема, феміністських рухах, продукуванні масової культури [4]. Але, незважаючи на наявність значної кількості праць, залишається недостатньо розробленим питання визначення гендерної специфіки сміхової культури з позицій міждисциплінарного підходу.

Метою дослідження є виявлення динаміки концептуального змісту гендерних інтерпретацій у смислових комунікаціях сміху, представлених, зокрема, у народному гуморі.

Гендерна проблематика зазвичай стосується питань гендерної ідентичності, соціальних ролей, статусу, можливостей (зокрема, у родині, професійній сфері, освіті, політиці тощо), що мають динамічну соціокультурну природу та піддаються соціальному конструюванню.

Залежно від адресату та комунікативної спільності (жіночої чи чоловічої) змінюється тематичне, стилістичне, експресивне наповнення комунікативної ситуації, зокрема, мають значення індексні вирази, що потребують контекстуального розуміння для адекватного сприйняття смислів сміхових комунікацій. В народній сміховій культурі відображаються типові особливості соціальних взаємодій з урахуванням гендерних очікувань та інтерпретацій нормативної поведінки.

Комунікативний соціокультурний простір сміху, розглянутий крізь метафору статі, увиразнює специфіку відображення в даній культурній традиції гендерних ролей, типових поведінкових, емоційних та ментальних ознак в конструюванні гендерної ідентичності. Зазвичай фіксується смислова поляризація жіночого та чоловічого як закріпленої в практиках та структурах свідомості демонстрації гендерної ідентичності на рівні повсякденних типізацій. Зокрема, в анекдотах як масовому жанрі народної сміхової культури влучно підмічаються суспільні детермінації способів гендерної демонстрації як соціально структурованих експресивних проявів, жестів, міміки, ходи та ін., що може бути означене в зіммелівському трактуванні як соціо-соматика, виявляючи обмеженість статевих опозицій та гендерних констант (на кшталт думки *«світ належить чоловікові, а місце жінки вдома»*). Анекдот, незважаючи на ситуативну та розмовно-жартівливу орієнтацію, являє собою концентрований вираз народної мудрості та спостережливості, що типізує особливості різноманітних вимірів національного буття. Сміхові комунікації в цілому виявляють абсурдність та обмеженість гендерних стереотипів, сприяючи вихованню культури гендерної довіри та толерантності. За влучним висловом А. Бергсона, головним призначенням сміху є виправлення, придушення всякого прагнення до відокремлення, примушуючи гнучкість заступати місце зашкарублості, сприяючи пристосуванню кожного до всього [1, с. 110].

Сучасні тенденції мінливих суспільних умов в соціально-рольовому розподілі та способах самореалізації чоловіків та жінок, впровадження політики рівних прав і можливостей спричинюють зміни і в структурі гендерної ідентичності, що знаходить свій вираз в різноманітних контекстах комічного. Зокрема, досить розповсюдженими є жарти щодо нездатності жінки виконувати якісно та на високопрофесійному рівні свої обов'язки одночасно в сімейній та професійній сферах (*«Жінка-начальник або жінка-вчений – як морська свинка – і не жінка, і не вчений, і не начальник ...»*).

Одним зі способів створення комічного є демонстрація стереотипів гендерної обмеженості шляхом абсурдних поєднань ціннісних, мовних, професійних особливостей феміної та маскуліної ідентичності. Зокрема,

А. Бергсон наводить приклади комічного у «Вчених жінках» Ж.-Б. Мольєра, де комізм досягається поєднанням властивої жінкам чутливості з суто науковими предметами («Я люблю вихори», «Мені дорогий Епікур») [1, с. 112].

Згідно структури комунікації, виокремлюють щонайменш три основні компоненти: *комунікант* (суб'єкт, що передає) – *повідомлення* – *реципієнт* (суб'єкт, що приймає повідомлення). Гендерні аспекти смислових комунікацій сміху передбачають аналіз культурних особливостей суб'єктів комунікацій в контексті жіночих та чоловічих виявів та сприйняття комічного (наприклад, фрази типу «Не смішно», або «Було б смішно, якби не було так сумно»), а також дослідження специфіки тематичних аспектів сміхових комунікацій.

Особливо цікавими виявляються типи сміхових реакцій в гендерному аспекті соціальної поведінки, що стосується станів комуніканта і реципієнта та соціального контексту, означуючи самоіронію, викриття, співчуття, залицяння, використовуючи жарти, легкий та грубий гумор та ін. Гумористична інтерпретація соціальних взаємодій в гендерному аспекті передбачає аналіз *сміхової культури* в сенсі прийнятного та неприйнятного, що демонструє відмінні реакції чоловіків та жінок на нормативність сміхових контекстів (тематики, жаргонності, сфери інтимності та ін.), виявляючи динаміку співвідношення сміху та сорому, тілесно-чуттєвого та кмітливо-раціонального.

Гендерна семантика сміхових комунікацій виявляє також типові прояви сексуальної конфліктності, коли в жартах та анекдотах про протилежну стать вибудовується смислова лінія різноманітних проявів їх обмеженості, недостатності, зашкарублості. Особливо цікавою в'являється соціальна мімікрія, до якої в процесі соціальної адаптації змушені вдаватись жінки, демонструючи слабкість, обмеженість, нерозсудливість, в той же час насправді володіючи протилежними якостями.

В народній сміховій культурі тематично підлягають висміюванню наступні гендерно-означені ряди типізацій:

А) жіночі риси:

- так звана «жіноча логіка» як відсутність будь-якої логіки (демонструючи антитезу «розум – алогічність»), що може конкретизуватись у деяких зовнішніх ознаках як гендерних маркерах (наприклад, колір волосся - білявка),

- сам рух емансипації, що розглядається як безпідставна претензія,
- скромність, витонченість у поєднанні зі звабністю та сексуальністю,
- захоплення розмовами, зокрема, по телефону,

- зацикленість на проблемах власної зовнішності, особливо молодості та ваги,

- деякі властивості слабкості та безпомічності – нездатність до вправного керування автомобілем, безпорадність в ремонті, комп'ютерна безграмотність та ін.,

- емоційна неврівноваженість, гіперболізована чутливість,
- демонстрація гендерних ресурсів (вроди, статури);
- захоплення шопінгом та ін.;

Б) чоловічі риси:

- пияцтво,
- сексуальна зацикленість,
- посилене захоплення хобі (рибалка, спорт, комп'ютерні ігри, весела компанія),

- обмеженість професійною роллю,
- неухважність до процесу виховання дітей.

Окрему сферу культурно-символічних типізацій становлять тематичні контексти соціальних ролей як гендерно зумовлених бінарних опозицій, що потенційно конфліктні: дружина – чоловік, свекруха – невістка, зять – теща, кум – кума, коханець – коханка, мати – син, батько – донька.

«Дайте мені одну найкращу троянду.– Для коханої?– У тещі день народження.– Чому так скромно?– Ви праві, давайте дві».

Гендерний дискурс комічного відображає також інверсію ролей та удаване соціальне домінування, що виражається у головному смислового стрижні гендерної сміхової культури – постійних опозиціях патріархального та матріархального, своєрідній агонізації гендеру, невідповідності форми та змісту:

- лідерство – підпорядкованість,
- безпорадність – самодостатність,
- незібраність – послідовність та ін.:

«Чоловік – голова, а дружина - шия»

«Чому в тебе шарпетки різного кольору? Не знаю, вдома залишилась така сама пара»

В цьому контексті досить показовою є проблематика соціокультурної демонстрації гендерної аргументації (так звані «залізні» аргументи жінки та чоловіка). Наприклад, широко відомий в логіці «дамський аргумент» знаходить оригінальні втілення в анекдотах, висвітлюючи гнучкість мислення та дотепність у запропонованому найбільш крайньому та безглуздому рішенні:

«Чому ти так сухо спілкувалась з моїм другом? Він почувався дуже ніяково.– А що накажеш з ним робити? Поставити в куток та помолитись на нього замість образів?»

Детальної уваги заслуговує тема так званої жіночої логіки, що вже стала культурною метафорою, яку зазвичай визначають як *«відсутність будь-якої логіки взагалі»*, поєднуючи зазначені вище типізації жіночих рис:

«Чисто жіноча логіка – вищипати брови, щоб потім їх намалювати. Чоловікові ніколи не зрозуміти...»

«п. 1. Жінка завжди права. п. 2. Якщо жінка не права, дивись п. 1.»

«На питання “Як я виглядаю?” є лише одна відповідь: “Чудово, люба!”»

«Одягти нема чого, повісити нема куди».

«До магазину за продуктами ходить чоловік, тому що він красивий та розумний. А ми красиві та хитрі»...

Гендерна диференціація у різноспрямованості мотивів та ціннісних пріоритетів визначає різні моделі статевих відносин:

«Жінці для того, щоб лягти у ліжку з чоловіком, потрібне відчуття близькості, довіри та міцності зв'язку. Чоловіку ж зазвичай достатньо ліжка...»

Таким чином, народна сміхова культура відображає як усталені механізми формування гендерної ідентичності та функціонування гендерних стереотипів, так і технології закріплення ціннісних орієнтацій та настанов гендерної поведінки. В цілому концептуалізація гендерної ідентичності в сенсі *співвіднесення себе з певними стандартами жіночності – мужності* дає можливість розглянути динамічні зміни в сприйнятті гендерної нормативності, демонстрації відмінностей, що висвітлює внутрішні суперечності, зумовлені неспівмірністю традиційного та нового. Традиційними є прояви маскулінних ознак андрократії – через фаллократію та логократію, фемінних ознак – через еротократію.

Новим контекстом сучасності є трансформована гендерна шкала властивостей, що визначає переосмислення віднесення до наступних показників статевих антитез:

активності – пасивності,
темного – світлого,
сили – слабкості,
влади – підкорення,
зовнішності (краси) – розуму,
деструкції – створення (збереження),
досконалості – примітивності (зіпсутості),

раціональності – ірраціональності,
сміху – серйозності / сорому та ін..

Сучасність демонструє тенденції формування нових соціальних акцентів, зміщуючи ідентичні ознаки до конкретної особистості, конкретної ситуації, врахування різних моделей поведінки та міри свободи від гендерних стереотипів, уникаючи типізацій та узагальнень за гендерною ознакою, відокремлюючи те, що насправді властиве, від того, що лише приписується.

Означені вище процеси проблематизації гендеру та трансформацій гендерної ідентичності отримують символічне означення та своєрідне втілення в сміховій культурі, що також зазнає змін з урахуванням мультикультурності, глобалізаційних та інформаційних тенденцій тощо. Потенційна конфліктність різних ідентичностей, зіткнення традиційного та новаторського, тяглість стереотипного у всіх дисгармонійних проявах знаходять своє вираження в нових контекстах комічного та смислотворення сміхових комунікацій. Сміх дає можливість подолати зазначені суперечності гендерних бінарних опозицій, дозволяє піднятися над власною обмеженістю, постаючи своєрідною емоційною реакцією на парадоксальність ситуації (Л. Карасьов), «позитивною реакцією на повноту світу, який всупереч несумісності полюсів дуальної опозиції несе в собі можливість і необхідність їх спільного існування» [3, с. 28]. Особливим чином в сміхових комунікаціях реалізуються властиві сміху амбівалентність, парадоксальність, свобода думки, безпосередність, авантюризм та ін.. Гендерний вимір сміхової культури відображає фіксацію у парадоксальності та абсурдності динаміки універсальних мотивів гендерних взаємодій та появи нових соціокультурних значень, ролей, цінностей, виявляючи подвійність смислів, їх неоднозначність, симулятивність, викривленість, демонстративність тощо.

В бергсонівському розумінні антропо-соціальності сміху («не існує комічного поза власне людським» та врахування соціального контексту) однією з ключових ознак комічного є деяка невідповідність – форми та змісту, причини та наслідку, функції та ролі, але комічний ефект досягається саме за рахунок появи суспільного значення, смислового відгуку у соціальній групі, постаючи своєрідним суспільним жестом.

Такий суспільний жест в гендерній проблематиці викриває гендерні стереотипи, сприяючи гендерній гнучкості та подоланню суспільної зашкарублості та відсталості, в цілому реалізуючи функцію виправлення суспільства як найвищу функцію сміху.

Серед функціональних ознак гендерних особливостей сміхових комунікацій також відзначимо когнітивну (виявлення додаткових смислів, уточнення), аксіологічну (гумористичної гендерної оцінки), оптимістичну

(формування позитивного мислення), гендерну розрядку, подолання гендерних комплексів, а також компенсацію слабкої маскулітності, гендерного самоутвердження, демонстрацію прихильного відношення, соціалізації, гумористичної оцінки, ідентифікації та ін. В цілому суть сміхових комунікацій полягає в подоланні розривів розуміння, вияву дотичності Я з Ти, схопленні смислів з урахуванням смислової неоднозначності.

Реалізуючи такі мовленнєві функції, як взаєморозуміння, координація, переказування та вираження, в сміхових комунікаціях відображаються різноспрямовані тенденції гендерної самореалізації – як ствердження гендерної рівності та взаємоповаги і визнання, так і гендерного приниження, демонстрації гендерної обмеженості та недовіри тощо. В анекдотах як масовому жанрі народної сміхової культури відображається динаміка соціального конструювання гендерних уявлень про соціальні ролі та можливості, увиразнюючи в сміхових комунікаціях соціокультурні коди гендерних відносин та демонструючи типові гендерні очікування в комунікативних процесах.

Список використаної літератури

1. Бергсон А. Смех / предисл. и примеч. И. С. Вдовина.– М.: Искусство, 1992.– 127 с.
2. Гіденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя / пер. з англ. Н. Поліщук.– К.: Альтерпрес, 2004.– 100 с.
3. Карасев Л. Философия смеха.– М.: РГГУ, 1996.– 224 с.
4. Mulkay M. On Humour: its Nature and its Place in Modern society.– Cambridge, UK: Polity Press; Oxford, UK; N. Y.: B. Blackwell, 1988.– 232 p.
5. Scott J. W. Gender: a useful category of historical analysis // American Historical Review.– 1986.– Vol. 91.– № 5.– P. 1053–1075.

Оксана Кожемякина

ГЕНДЕРНЫЕ АСПЕКТЫ СМЫСЛОВЫХ КОММУНИКАЦИЙ СМЕХА

В статье рассмотрены смысловые особенности смеховых коммуникаций в контексте проблем гендерного взаимопонимания, обращая внимание на представленные в народной смеховой культуре социокультурные детерминанты поведенческих и функционально-ролевых различий с учетом динамики изменений современного постиндустриального общества. На основе анализа смысловой нагрузки анекдотов как массового жанра народной смеховой культуры выделены половые антитезы и гендерно-определенные культурно-символические ряды типизаций социальных ролей, норм поведения, способов мышления, ценностных приоритетов, гендерных маркеров и т. п.

Ключевые слова: *гендер, народная смеховая культура, гендерная идентичность, комическое, смысловая коммуникация.*

Oksana Kozhemiakina

GENDER ASPECTS OF CONCEPTUAL COMMUNICATIONS OF LAUGHTER

In the article are examined the conceptual features of communications of laughter in the context of gender understanding, paying attention at socio cultural determinants of behavioral and functional-role differences represented in folk culture of humor. With the application of the methodology of communicative philosophy, phenomenology, social constructionism and ethnomethodology an analysis of the concept of gender culture of humor as communicative phenomenon in everyday social interaction. A particular attention is drawn to the changed conditions of social reality of the modern post-industrial society, reflecting a profound transformation in the formation of the basic features of personal gender identity, touching upon the importance issues of tolerance, trust, multiculturalism, grades of freedom in society, equal opportunities status, the existing methods of gender self-realization. Basing on the analysis of the conceptual capacity of jokes as a mass popular genre of comic culture the sexual antithesis and gender-expressed cultural and symbolic series of typization of social roles, behavior standards, ways of thinking, value priorities, gender markers etc. are singled.

The article notes that anthro-po-social nature of laughter in the gender issue contributes to its conceptualization as a social gesture, exposing gender stereotypes and promoting tolerance, gender flexibility and overcoming social backwardness.

Keywords: *gender, folk culture of humor, gender identity, humorous, conceptual communication.*

References

1. Bergson H. (1992) Smex [Laugh]. Moscow, Yskusstvo, 127 p.
2. Giddens A. (2004) Nestrymnyj svit: yak globalizaciya peretvoryuye nashe zhyttya [Runaway World: How Globalization is Reshaping Our Lives]. Kyiv, Alterpress, 100 p.
3. Karasev L. (1996) Fylosofiya smexa [Laughter Philosophy]. Moscow, RGGU, 224 p.
4. Mulkay M. (1988) On Humour: its Nature and its Place in Modern society. Cambridge, UK: Polity Press; Oxford, UK; N.Y.: B. Blackwell. 232 p.
5. Scott J. W. (1986) Gender : a useful category of historical analysis, *American Historical Review*. Vol. 91, 1 5, p. 1053–1075.